

ІНСТИТУТ ДЕФЕКТОЛОГІЇ АПН УКРАЇНИ

БІЛОУС ТЕТЯНА ОЛЕКСАНДРІВНА

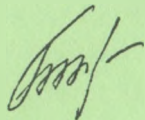
УДК: 371.9

**КОРЕКЦІЙНА СПРЯМОВАНІСТЬ МУЗИЧНО-РИТМІЧНИХ ЗАНЯТЬ
У ДОПОМІЖНІЙ ШКОЛІ**

13.00.03. - корекційна педагогіка

А в т о р е ф е р а т

дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата педагогічних наук

КИЇВ - 2000

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана в Інституті дефектології АПН України.

Науковий керівник – дійсний член АПН України,
доктор педагогічних наук, професор
БОНДАР Віталій Іванович, директор
Інституту дефектології АПН України

Офіційні опоненти - дійсний член АПН України,
доктор педагогічних наук, професор
СИНЬОВ Віктор Миколайович,
начальник кафедри соціальної педагогіки
Київського інституту внутрішніх справ;
- кандидат педагогічних наук, доцент,
ТУРЧИНСЬКА Валентина Євгенівна,
завідувач кафедри олігофренопедагогіки
Національного педагогічного університету
ім. М.П.Драгоманова

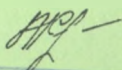
Провідна установа - Південноукраїнський державний педагогічний університет
ім. К.Д.Ушинського /кафедра соціальної педагогіки і психології/
м. Одеса

Захист відбудеться " 30 " травня 2000 р. о "14" годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 26.450.01 при Інституті дефектології АПН України (04060, м. Київ, вул. Берлінського, 9, 2-й поверх).

З дисертацією можна ознайомитись в науковій частині Інституту дефектології АПН України (04060, м. Київ, вул. Берлінського, 9).

Автореферат розіслано " 27 " квітня 2000 р.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради

Колупасва А.А.

БІБЛІОТЕКА
Львівського державного
університету фізичної
культури

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність дослідження. Вирішення завдань індивідуально-особистісного підходу, що визначені державною національною програмою "Освіта" (Україна - XXI століття), пов'язане з підвищенням загальної культури школярів і може здійснюватись за умови урахування останніх наукових досягнень в галузі педагогіки і психології. Одночасно підвищуються і вимоги до якості педагогічної роботи з дітьми з особливими потребами, оскільки наявність психофізичних дефектів об'єктивно ускладнює процес їх соціалізації.

У вітчизняній та зарубіжній дефектології існує чимало психологічних і педагогічних досліджень, присвячених різним аспектам проблеми корекційного спрямування навчання та виховання дітей з психофізичними вадами. Значна кількість робіт присвячена особливостям психомоторики молодших школярів з затримкою психічного розвитку (Аділова М.Ш.); проблемам змісту і методики естетичного виховання розумово відсталих дітей засобами музики і пісні (Абдираїмова Р.А., Головіна Т.М., Козлов Б.В., Соболев О.С., Огороднов Д.Є.); змісту і методів групової форми позаурочного музичного виховання розумово відсталих учнів молодших класів (Айдарбекова А.А.); занять ритмікою дітей з порушеннями слуху (Карабанова Н.С., Петкевич І.М.), з порушеннями зору (Кручинін В.О., Остапенко Н.А.); з порушеннями мовлення (Брозеліо Л.Я., Криштимова А.М., Пуніна З.І.).

Педагогічна практика підтверджує, що використання у навчальному процесі допоміжної школи рухових вправ підвищує зацікавленість, активність, емоційне сприймання музики розумово відсталими дітьми, сприяє розвитку у них відчуття ритму і темпу, рухової пам'яті, корекції психомоторної діяльності, сприяє в цілому виховному процесу, допомагає розвитку багатьох сторін особистості дитини (Александрова Н.Г., Ветлугіна Н.О., Козленко М.О., Липа В.О., Уманець Г.М., Чайнова Є.В.).

З введенням у навчальний план допоміжної школи ритміки (1986) з'явилась можливість цілеспрямованого використання цих занять у загальній системі навчально-виховної роботи. Разом з тим існуюча програма з ритміки (А.Айдарбекова) недостатньо відповідає вимогам сучасного рівня розвитку теорії і практики музично-ритмічного виховання, не дозволяє в повній мірі використовувати можливості цього засобу в корекції недоліків психофізичного розвитку розумово відсталих учнів.

3278

Потребують ґрунтового дослідження питання відбору змісту, форм і методів музично-ритмічного виховання учнів даної категорії.

Актуальність проблеми дослідження і недостатність її розробки в теорії й особливо в шкільній практиці зумовили вибір теми дослідження.

Об'єкт дослідження - музично-ритмічна діяльність учнів молодших класів допоміжної школи.

Предмет дослідження - корекційна спрямованість змісту, форм і методів музично-ритмічних занять у допоміжній школі.

Мета дослідження - науково обґрунтувати, розробити та експериментально перевірити зміст і методику проведення занять з ритміки в молодших класах допоміжної школи з урахуванням специфічних особливостей психомоторики розумово відсталих школярів.

Гіпотеза дослідження полягає в тому, що ефективність розвитку психомоторики учнів допоміжної школи засобами музично-ритмічної діяльності підвищується при забезпеченні:

- цілеспрямованості вивчення специфічних особливостей розвитку психомоторики учнів і їх урахування при побудові навчально-виховного процесу в допоміжній школі;

- створення комплексної науково-обґрунтованої системи тренувальних вправ, спрямованих на розвиток психомоторики учнів;

- єдності і взаємозв'язку змісту, засобів і методів навчальної, позакласної та самостійної музично-ритмічної діяльності.

Для досягнення мети та перевірки гіпотези були поставлені такі **завдання** :

- вивчити специфічні особливості психомоторики розумово відсталих дітей молодшого шкільного віку;

- перевірити ефективність розробленого змісту та методики проведення занять з ритміки з урахуванням особливостей психомоторики розумово відсталих школярів;

- розробити програму і методичні рекомендації з проведення уроків ритміки в молодших класах допоміжної школи.

Методологічну основу дослідження складають: положення Л.С.Виготського про необхідність орієнтації не лише на зону актуального розвитку дитини, а й на зону її найближчого розвитку; рівнева теорія побудови рухів М.О.Бернштейна; теоретичні основи системи музично-ритмічного виховання Е.Жак-Далькроза, С.Д.Рудневої, системи дитячого музичного виховання К.Орфа.

Методи дослідження - порівняльний аналіз загальної та спеціальної психолого-педагогічної літератури, вивчення педагогічного досвіду і шкільної документації; аналіз спостережень за учнями на уроках ритміки, фізкультури, праці, читання і письма, занять з лікувальної фізкультури, танцювального гуртка; педагогічний експеримент.

Наукова новизна дослідження полягає у розкритті загальних і специфічних особливостей психомоторного розвитку учнів молодших класів допоміжної школи, виявленні педагогічних умов і корекційних можливостей музично-ритмічних занять у розвитку психомоторики розумово відсталих дітей, визначенні їх мети і значення в загальній системі навчально-виховної роботи.

Теоретичне значення дослідження полягає в розробці структури занять з ритміки, обґрунтуванні їх змісту, методів і засобів проведення, визначенні педагогічних умов, що забезпечують корекційний вплив музично-ритмічних занять на розвиток психомоторики учнів.

Практичне значення дослідження полягає у розробці методичних рекомендацій вчителям щодо особливостей проведення музично-ритмічних занять на уроках, у позакласній і гуртковій роботі, посилення їх корекційного впливу на розвиток учнів допоміжної школи. Основні положення дослідження можуть бути використані при розробці навчальних посібників, читанні спецкурсів із спецпедагогіки на дефектологічних факультетах, у системі підвищення кваліфікації вчителів-дефектологів.

Вірогідність і обґрунтованість основних наукових положень і висновків дисертації забезпечується опорою на наукову методологію, обґрунтованим вибором методів роботи, адекватних меті і завданням дослідження, поєднанням кількісного і якісного аналізу отриманих результатів, багатократною і всебічною перевіркою основних теоретичних і методичних рекомендацій, широким обговоренням результатів дослідження на наукових і науково-практичних конференціях тощо.

Апробація результатів роботи. Матеріали дослідження обговорювались і схвалені: на вченій раді дефектологічного факультету Слов'янського державного педагогічного інституту (1990); на засіданнях лабораторії олігофренопедагогіки Інституту дефектології АПН України (1994, 1995, 1998, 1999); на науково-практичних конференціях з дефектології (м. Слов'янськ, 1990, м. Київ 1994), на комісії зі спецпедагогіки науково-методичної ради Міністерства освіти України (1992, 1993, 1995, 1997, 1998).

Автором було проведено серії відкритих уроків і позакласних занять з

ритміки на обласному семінарі вчителів ритміки допоміжних шкіл (Донецька область, м. Зугрес, 1990); на республіканському семінарі вчителів ритміки і лікувальної фізкультури допоміжних шкіл (м.Харків, 1991); на міському та обласному конкурсах "Вчитель року 1991"; під час роботи обласної школи передового педагогічного досвіду вчителів ритміки спеціальних шкіл-інтернатів (м. Зугрес, 1993 - 1998).

Досвід роботи автора було вивчено, узагальнено і розповсюджено Донецьким обласним Інститутом післядипломної освіти з метою впровадження його в широку практику.

Впровадження результатів дослідження. На основі дисертаційної роботи складено та опубліковано: "Програма з ритміки для 1 - 4-х класів допоміжної школи", програма "Музичне виховання і ритміка для розумово відсталих дітей дошкільного віку", методичні рекомендації для вчителів і вихователів допоміжних шкіл, які широко використовуються в навчальних закладах України.

Зміст і результати роботи відображено у 10 публікаціях.

Особистий внесок дисертанта. Доведено, що музично-ритмічна діяльність є одним із провідних факторів корекції психомоторики розумово відсталого дитини. Розроблено оригінальну педагогічну систему спеціального навчання дітей молодшого віку, яка забезпечує достатній рівень корекції і компенсації їх психомоторики.

Положення, що виносяться на захист:

- музично-ритмічні заняття, побудовані з урахуванням специфічних особливостей психомоторики розумово відсталих дітей позитивно впливають на розвиток розумово відсталих учнів;

-планування, зміст і методика музично-ритмічних занять реалізуються з урахуванням специфічних особливостей психомоторики розумово відсталих дітей;

-музично-ритмічна діяльність учнів допоміжної школи носить комплексний характер і забезпечує вирішення корекційних, оздоровчих, освітніх і виховних завдань.

Структура роботи. Дисертація складається із вступу, двох розділів, списку використаної літератури (239 назв), 7 таблиць, 25 ілюстрацій.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У вступі обгрунтовано актуальність теми дослідження, об'єкт, предмет, мету, гіпотезу, завдання, розкрито наукову новизну, практичне і теоретичне значення роботи, викладено основні положення, які виносяться на захист.

У першому розділі "Музично-ритмічне виховання учнів молодших класів допоміжної школи як педагогічна проблема" сформульовані основні теоретичні та методичні підходи до розвитку психомоторики розумово відсталих дітей.

Зокрема відмічається, що однією з головних причин, що ускладнюють формування у розумово відсталих учнів рухових вмінь і навичок, є порушення моторики, які позначаються на соціалізації особистості, розвитку пізнавальної та трудової діяльності, подальшої соціально-трудової адаптації по закінченні школи (Бондар В.І., Козленко М.О., Любушкіна Н.Г., Пінський Б.І., Певзнер М.С.).

Дані багатьох досліджень фізіологів, психологів і педагогів указують на взаємозв'язок психічного розвитку і стану психомоторики: чим яскравіше проявляється картина розумової недостатності, тим більше порушена психомоторика (Гуревич М.О., Озерецький М.І., Стамбак М. та ін.), психіка не просто "виявляється" в рухах, у певному розумінні рухи формують психіку (Бехтерев В.М., Бонкур П., Грінер В.А, Філіпп Ж., Шипулін Г.П.); підкреслюється вплив рухової активності на розвиток функцій мозку (Бернштейн М.О, Кольцова М.М., Леонт'єв О.М., Озерецький М.І., Thuch N., Mountcastle V.).

Вибір педагогічних засобів і методів корекції психомоторики розумово відсталих дітей базувався зокрема на висновках, зроблених у дослідженнях Бернштейна М.О, Дульнєва Г.М., Мاستюкової О.М., Козленка М.О, Певзнер М.С. про те, що рухові порушення в структурі розвитку розумово відсталої дитини частіше усього обумовлені ураженням центральної нервової системи і пояснюються тими ж механізмами, що й інтелектуальний дефект - порушеннями аналітико-синтетичної діяльності кори головного мозку.

Виходячи із рівневої теорії побудови рухів М.О.Бернштейна, відповідно до якої найвищий рівень означає зміст дії та направляє діяльність нижчих рівнів, М.П.Вайзман доводить, що ефективним методом педагогічної

корекції, спрямованої на розвиток вищого символічного рівня організації рухів розумово відсталих дітей, є музично-ритмічні заняття.

У роботах Вайзмана М.П., Граборова О.М., Озерецького М.І. та інших йдеться про позитивний вплив на розвиток моторики розумово відсталих учнів організації рухів під музику. Про значення музичної ритміки для нормальних дітей в різний час писали Александрова Н.Г., Ветлугіна Н.О., Кенеман А.В., Конорова А.В., Румер Н.А., Тарасова К.В., Теплов Б.М.).

Заняття ритмікою, на думку багатьох авторів, повинні бути спрямовані не тільки на розвиток загальної моторики, але і на створення умов для виникнення позитивних емоцій і підвищення життєвого тону, на розвиток мовлення і мовленнєвої моторики, регуляцію нервових процесів у дітей з особливими потребами (Волкова Г.А., Гаврилушкіна О.П., Гринер В.А., Тугова Н.А., Чайнова Є.В.). Педагоги звертають увагу на те, що заняття з ритміки сприяють формуванню пізнавальної активності та емоційної чутливості учнів молодших класів допоміжної школи (Міловська С.М., Рубінштейн Я.Б., Соболев О.С.).

Визнання рухової, моторної природи ритму (Жак-Далькрос Е., Орф К., Теплов Б.М.) дозволило побудувати оригінальні корекційні методики з лікувальної ритміки (логопедична та фонетична ритміка), які використовуються в роботі з дітьми з особливими потребами (Власова Т.О., Гринер В.А., Рау Ф.Ф.). Ритміка застосовується як психотерапевтичний, музикотерапевтичний, хореотерапевтичний методи, що обумовлює зацікавленість до неї як до лікувального фактору (Б.Г.Ананьев, Б.Брезе, А.Аleszko, Е.Galinska, С.Schwabe). Ритмічні вправи в тій чи іншій формі зустрічаються у прогресивних системах музичного виховання (Ветлугіна Н.О, Жак-Далькрос Е., Руднева С., Орф К.).

У допоміжній школі корекційні можливості ритміки недостатньо використовувались. Виникає необхідність суттєвої перебудови структури і змісту музично-ритмічного виховання розумово відсталих школярів на трьох рівнях - створення теоретичної моделі, удосконалення програмного матеріалу, розробка методичних основ.

На основі даних, які одержали у результаті констатуючого експерименту, було виявлено значні недоліки у психомоторній сфері розумово відсталих дітей, зокрема: порушення уваги (86%), темпу рухів (81%), відчуття ритму (79%), дрібної моторики пальців та кистей рук (82%), рухової координації (71%), просторової орієнтації (66%), координації рухів з мовленням (80%).

Враховуючи порушення психофізичного розвитку розумово відсталих молодших школярів і позитивний вплив музично-ритмічних вправ,

ритміку було визначено як заняття, що організуються за спеціальною програмою та методикою.

Другий розділ "Розвиток психомоторики розумово відсталих школярів у процесі занять з ритміки" присвячено вивченню особливостей психомоторики розумово відсталих учнів; подано кількісний та якісний аналіз даних, отриманих у формуючому експерименті; розроблено, з урахуванням отриманих даних, зміст і методику організації музично-ритмічної діяльності в допоміжній школі.

Результати констатуючого експерименту показали, що у розумово відсталих дітей в тій або іншій мірі порушені усі сторони психомоторики. Враховуючи системний характер психомоторики, виділені найбільш вагомі її компоненти: увагу, темп, ритм, дрібну моторику, рухову координацію, просторову орієнтацію, координацію рухів з мовленням.

Відмінність занять в експериментальному навчанні полягала в тому, що зміст альтернативної програми з ритміки складала музично-ритмічні засоби, які чинили прямий вплив на ті порушення психомоторики розумово відсталих учнів, що були виявлені на етапі констатуючого експерименту: малий обсяг активної уваги, її нестійкість, недостатність переключення, нестійкість темпу рухів, порушення відчуття ритму, дрібних рухів пальців, порушення координації рухів з мовленням та ін.

З метою подолання цих порушень застосовувались спеціальні тренувальні вправи на орієнтування у просторі, розвиток відчуття ритму, темпу, координацію рухів, корекцію дрібної моторики пальців і кистей рук з одночасним розвитком артикуляційної моторики, активізацію уваги, рухової пам'яті.

Основними коригуючими факторами, що впливали на результати експериментального навчання, були: рух, музика, колективна музично-ритмічна діяльність. Для розвитку психомоторики учнів використовувались різноманітні засоби вираження, якими володіє музика. Музика являлась регулятором рухів, вона задавала темп, ритм, створювала динамічне та емоційне забарвлення.

Під впливом розробленого змісту музично-ритмічних занять, дібраних засобів і методів корекційного впливу на психомоторику, спостерігались суттєві зміни в розвитку школярів. Отримані в експериментальному навчанні дані свідчать про те, що показники виконання тестів на розвиток уваги безупинно покращувались. Так, збільшилась кількість учнів, які віднесені до високого рівня розвитку стійкості уваги на кожному наступному році експериментального навчання: 16,7 %; 39,6 %; 58,3 %; 77,1%. У контрольній

групі приріст показників менш помітний: 4,2 %; 18,8 %; 35,4 %; 47,9 %. Кількість учнів, віднесених до низького рівня розвитку уваги, на кожному році експериментального навчання постійно зменшувалась: 62,5%; 35,4%; 14,6%; 0%. У контрольній групі ці зміни були менш виражені і склали: 72,9%; 54,2%; 25%; 6,2%.

У результаті констатуючого експерименту було виявлено різку уповільненість темпу рухів. Лише незначна кількість дітей правильно утримувала основну темпову швидкість - нормальну ходьбу і біг; припускались незначних помилок при переході від поступового прискорення до уповільнення темпу і, навпаки, виявились труднощі контролю регуляції рухів при прискоренні темпу рухів і виконанні більш складних завдань.

У подальшому ми спостерігали, що в учнів контрольної та експериментальної груп показники виконання тестів на розвиток стійкості темпу рухів покращились. Разом з тим у учнів експериментальної групи спостерігались більш помітні зміни. Так, кількість учнів, віднесених до високого рівня розвитку стійкості темпу рухів на кожному році експериментального навчання постійно збільшувалась: 20,8%; 45,8%; 60,4%; 75%. У контрольній групі відповідно: 12,5%; 22,9%; 33,3%; 41,7%.

Це стало можливим тому, що експериментальною методикою передбачалось оволодіння темпом рухів у зростаючій послідовності. Спочатку робота над розвитком темпу здійснювалась шляхом рухового моделювання контрастних темпів (швидко-повільно), потім давались завдання на відтворення трьох градацій темпу в русі при ходьбі, бігу, ритміко-гімнастичних вправах і поступово додавались більш складні завдання на диференційоване сприйняття-відтворення змін темпу (прискорення і уповільнення).

Причому, спочатку розумово відсталі діти оволодівали швидким темпом. Потім, на другому-третьому роках навчання, більшість дітей достатньо точно відтворювала середній темп. На четвертому році навчання вже практично усі діти справлялись з відтворенням середнього темпу. Щодо повільного темпу, то спроможність до його сприйняття та відтворення не спостерігалась навіть на четвертому році навчання. Потім дітей вчили узгоджувати у різних темпах ходьбу зі словами, ходьбу з оплесками, сприймати зміни темпу.

Аналогічні зміни відбувались і в процесі формування у школярів відчуття ритму. В умовах експериментального навчання ми здійснювали поетапне формування даного моторного компоненту: від темпу до ритмічного малюнку за етапами диференційованого відчуття музики - від загального сприйняття темпу і його контрастних зіставлень (швидко-повільно) до

ритмічної пульсації, а потім до все більш складних і тонких ритмічних малюнків. Показники розвитку відчуття ритму були значно вищі. Так, кількість учнів, віднесених до високого рівня розвитку відчуття ритму за кожним роком експериментального навчання постійно збільшувалась: 22,9%; 52,1%; 62,5%; 81,2%. У контрольній групі відповідно: 14,6%; 27,1%; 35,4%; 45,8%.

Отримані результати свідчать, що в учнів експериментальної групи в період навчання з 1-го по 4-й клас проходив інтенсивний розвиток відчуття ритму як сенсорної музичної здібності. Цьому сприяло й те, що розвиток відчуття ритму йшов паралельно з розвитком музичної пам'яті, уваги і слуху.

Методика занять з ритміки, в якій основне місце належить формуванню тонких рухів пальців рук, передбачала освоєння допоміжних вправ, що допомагали дітям відчутти свої кисті і поступово включити їх у рухи.

Корекційні вправи на розвиток дрібної моторики добиралися з врахуванням недостатньої диференційованості рухів пальців і нескоординованості дій кистей рук, труднощів переключення від одного положення до іншого. Вони будувались на матеріалі артикуляційної гімнастики з одночасним розвитком дрібної моторики, відповідали характеру і тексту дитячих мелодій і були пов'язані з відповідним образом. При цьому вправи виконувались спочатку за зразком і словесною інструкцією домінантною рукою у повільному темпі, потім - другою рукою, двома руками одночасно у потрібному темпі.

Завдяки розвитку м'язової чутливості рук і голосового апарату, уваги, у дітей з порушеннями інтелекту виникали і в русі, і в співі позитивні емоції, покращувалося функціонування нервово-м'язового апарату, з'являлась ритмічність, диференційованість і плавність кистей та пальців рук. Рухи рук ставали більш керованими, довільними та естетичними.

Це сприяло суттєвому позитивному впливові на показники виконання тестів з розвитку дрібної моторики в учнів обох груп. При цьому в експериментальній групі зміни були більш значні, а ніж в контрольній. Кількість учнів, віднесених до високого рівня розвитку дрібної моторики розподілилася таким чином відповідно до років експериментального навчання - 20,8%; 43,8%; 56,2% ; 68,8%. У контрольній групі відповідно - 10,4%; 18,8%; 31,2%; 37,5%.

При дослідженні рухової координації у більшості дітей виявлено значні труднощі при виконанні вправ, що потребують визначеного рівня регуляції рухів, уміння контролювати свої рухи, здібність організовувати рухи і чітко керувати ними. У результаті експериментального навчання кількість учнів,

віднесених до високого рівня розвитку рухової координації з кожним роком експериментального навчання збільшувалась: 27,1%; 45,8%; 56,2%; 70,8%. У контрольній групі позитивні зрушення менш помітні: 14,6%; 25%; 37,5%; 43,8%.

Традиційною методикою не передбачались хореографічні вправи; комплекси гімнастичних вправ давались без суттєвих змін. Експериментальне навчання передбачало цілу систему впливів на розвиток координації рухів у розумово відсталих школярів: спочатку виконувались вправи біля опори (балетний станок), потім - комплекси ритміко-гімнастичних вправ без опори (на середині зали), далі переходили до пересування у просторі основними і танцювальними рухами.

Завдання поступово ускладнювалися у результаті чергування різних рухів і характеру музичних творів. При цьому ми констатували, що здібність розрізняти зміни в музиці у зв'язку з неодноразовим повторенням завдань на координацію рухів допомагала дітям перейти від неточного руху до довільного і координованого.

У результаті формуючого експерименту у дітей експериментальних класів виникли суттєві позитивні зрушення у розвитку координаційних здібностей, вони навчилися поєднувати одночасно декілька рухів і виконувати серію музично-ритмічних вправ самостійно. При цьому відзначалась більш чітка спрямованість рухів і ритмічність переключення з одного руху на інший. Навички у виконанні танцювального екзерсису виникали тільки у результаті розумової діяльності учня, коли він спрямовував свою волю, увагу, пам'ять на виконання поставленого перед ним завдання. У результаті організм розумово відсталого школяра, підпорядкований жорстким умовам ідеальності у виконанні, правильно розвивався.

Оволодінню учнями координацією рухів заважали і значні порушення просторової орієнтації. Це виявилось у тому, що значна кількість розумово відсталих дітей недостатньо відчувала схему власного тіла, їм особливо важко було здійснити оберт у раніше вказаному напрямку, а також рухатися ліво- або правосторонньому напрямку після напівоберту чи повного оберту.

У багатьох дітей виникали труднощі щодо виконання завдання, в якому результат залежав від колективної діяльності. Вони не уклались в такт, не мали змоги своєчасно змінити напрямок руху.

Спеціальні тренувальні вправи на орієнтацію у просторі і в рухах серед колективу були введені в експериментальне навчання і передбачали вироблення незалежності кроку і супроводу в процесі загального руху (ходьба поодиноці, парами зі зміною напрямку в бокових та приставних кроках в різних ритмах і

тактових розмірах).

При цьому ми констатували, що вагомий вплив на розвиток орієнтації рухів у розумово відсталих дітей мали прийоми, спрямовані на вироблення швидкості рухової реакції. Зокрема, оплеск-акцент відповідно на першому або останньому кроці, проговорювання віршованого рядка відповідно довжині побудови чи музичному супроводу вчителя. У міру того, як відбувалось формування вміння рухової орієнтації, в учнів вироблялась реакція на провідний елемент музичного твору, у вправах акцентувалися ритмічні, динамічні та просторові елементи.

Таким чином, учні експериментальної групи більш якісно виконували вправи, в яких результат залежав від колективної діяльності. Вони своєчасно змінювали напрямок руху в межах такту, швидше навчалися організовувати свої рухи, підтримувати загальний ритм пересування у просторі. Про це свідчать такі показники за роками експериментального навчання у учнів, віднесених до високого рівня розвитку орієнтації у просторі: 29,2%; 41,7%; 58,3%; 75%. У контрольній групі відповідно: 14,6%; 27,1%; 39,6%; 52,1%.

Включення в експериментальне навчання елементів логоритміки, вправ на омовлення рухів виявило суттєвий вплив на розвиток такого компоненту психомоторики, як координація рухів з мовленням. Так, серед учнів, з якими проводилася цілеспрямована робота з корекції порушень координації рухів з мовленням, високому рівню сформованості компонента психомоторики почали відповідати 72,9% школярів, низькому - 0% дітей (для порівняння, на початку експерименту розподіл учнів на рівні розвитку був таким: високий рівень - 2,1%, низький - 79,2%). У контрольних класах такої динаміки не спостерігалось. Тут розподіл учнів за рівнями виглядав таким чином: на початку експерименту високий рівень - 4,2%, низький - 81,2%; після експериментального навчання високий рівень - 43,8%, низький - 10,4%.

У більшості учнів експериментальних класів по закінченні навчання був виявлений чіткий зв'язок ритму слів, музики та рухів, а в учнів контрольних класів цей зв'язок був недостатньо виразно упоряджений.

Експериментальне навчання з корекції порушень координації рухів зі словом включало систему вправ, побудованих на сполученні співу та руху, ритмічного читання віршів і гри на музичних інструментах.

На фоні елементарних рухів промовлялись або проспівувались вірші згідно схеми інтонаційного розвитку тексту. Потім діти вчилися передавати ритмічний малюнок мелодій пісень і танців проплескуванням, притупуванням,

промовленням та грою на ударно-шумових інструментах. Координація рухів, яка регулювалася спочатку ритмом окремих слів, словосполучень, потім текстів примовок, пісень, віршів знаходила свій подальший розвиток в іграх з пісенним чи мовним супроводом, при інсценуванні казок, в яких діти вчилися узгоджувати більш складні за координацією рухи зі словами пісні або віршованого рядка. Омовлення танцювальних та гімнастичних вправ у багатьох випадках сприяло розвитку в учнів координації рухів з мовленням.

У другому підрозділі другого розділу "Педагогічні умови розвитку психомоторики розумово відсталих дітей у процесі музично-ритмічної діяльності" розкриваються умови здійснення корекційно-розвивальних впливів занять з ритміки на психічні функції і моторику учнів.

Нова програма з ритміки відрізняється від попередньої тим, що вона конкретизує завдання занять з ритміки, вирішення яких має розвивальний вплив на загальний психічний і фізичний стан учнів, а також корекцію специфічних особливостей психомоторики розумово відсталих школярів.

Результати педагогічного експерименту підтвердили, що ефективність уроку ритміки залежить від багатьох взаємопов'язаних факторів, насамперед, від правильної організації та чіткої побудови структури уроку.

Структура занять в усіх класах постійна, але їх зміст і обсяг визначаються з урахуванням особливостей психомоторики і віку учнів. Поступово ускладнюються вправи і музичний супровід, відповідно підвищуються вимоги до знань і вмінь дітей. У структурі уроку ритміки поєднується сукупність різних варіантів взаємодій між елементами і видами музично-ритмічної діяльності. Важливо організувати заняття так, щоб перехід від одного виду діяльності до іншого був логічним і виправданим.

У результаті педагогічного експерименту визначено шляхи виправлення вад психомоторики на заняттях з ритміки в учнів молодших класів допоміжної школи. Найважливішими з них є такі:

1. Учити розумово відсталу дитину підкоряти свої рухи мовній інструкції необхідно у певній послідовності: спочатку використовувати наочний показ із словесним поясненням характерних особливостей рухів та музики; потім - підказуючий показ окремих елементів рухів і технічних прийомів без докладного пояснення; далі - лише словесну інструкцію.

2. З метою вироблення довільної уваги слід використовувати завдання, що вимагають запам'ятовування дітьми ряду послідовних рухів, які учні спочатку відтворюють за вчителем, а далі, перш ніж відтворити, називають їх послідовність.

Щоб поліпшити вміння дітей переключатися від одного руху до іншого доцільно спочатку давати дитині завдання на виконання діаметрально протилежних рухів, а потім поступово переводити на рухи, які менш відрізняються один від одного. Музичний супровід передбачає зміну музичних фрагментів, темпу, ритмів, контрастність регістрів, що регулюють зміну рухів.

3. Доцільно вчити дітей оволодівати темпом рухів у такій послідовності: спочатку погоджувати свої рухи з музикою в контрастних темпах (швидко-повільно), потім давати завдання на відтворення трьох градацій темпу в русі і поступово додавати більш складні завдання на диференціювання сприйняття-відтворення зміни темпу (прискорення-уповільнення).

4. Для розвитку відчуття ритму у розумово відсталих дітей треба навчати їх правильно відтворювати ритмічний малюнок у русі, виховувати вміння диференціювати нескладні різноманітні ритми і свідомо підпорядковувати їм свої рухи. Для цього необхідно, щоб швидкість рухів збігалась з темпом музики; м'язове напруження - з силою звучання або з даним в музиці окремим акцентом; ритмічний малюнок, що передається рухом, збігався з музичним ритмом.

Матеріалом для вправ, що виховують відчуття музичного ритму, мають бути запропоновані в програмі ігрові пісні, танці, вправи на відтворення ритмічних фраз різноманітними засобами.

5. Суттєву роль у розвитку дрібної моторики пальців рук, гнучкості кистей, плавності рухів рук відіграють передбачені в програмі вправи на розвиток артикуляційної та дрібної моторики, вправи хореографічного характеру для рук, вправи на вироблення точності та ритмічності рухів рук, на відтворення різних серій ритмічних рухів кистями й пальцями рук в ігровій формі, пов'язаних з текстом віршів і пісень.

6. Щоб навчити дитину координувати і диференціювати свої рухи, виконувати певні рухи, необхідно навчити її розслаблювати м'язи, а потім давати низку вправ, спрямованих на виділення окремих рухів певних м'язових груп, вправи на узгоджену діяльність більшої кількості м'язових груп з утриманням рівноваги, без якої координація рухової діяльності неможлива. Недостатність координації рухів коригується за допомогою різноманітних видів ходьби, ходьби з підскоками і стрибками, бігом, оплесками, комплексів екзерсису та ритміко-гімнастичних вправ.

Музика не повинна бути лише регулятором, зумовлюючи темп, або фоном для виконання рухів дітьми. Музика допомагає дітям емоційно

усвідомити свої рухові дії та правильно виконати їх.

7. Щоб навчити розумово відсталу дитину орієнтуватись у просторі, треба використовувати різноманітні вправи: ходьбу за кривими лініями; ходьбу зі зміною напрямку вперед-назад з проговорюванням вірша відповідно довжині раніше встановленого шиккування; ходьбу по прямих лініях; вправи на рухи із зміною фронту, вправи на шиккування і перешиккування.

Почуття просторової форми розвивається за допомогою вправ, де вимагається спочатку провести свою ланку за заданою фігурою (ходьба по колу, по двох концентричних колах, по вісімці і т.д.), потім за допомогою ігор і етюдів їх просторовий малюнок ускладнювався згідно з характером музичних творів.

8. З метою поліпшення координації рухів з мовленням слід залучати елементи логоритміки, фонетичної і комплементарної ритміки в систему корекційно-виховної роботи з розвитку мовлення розумово відсталих дітей.

Корекція порушень координації рухів з мовленням включає систему вправ, побудованих на синтезі слів, музики і руху, поєднаних з ритмічним мовленням, співами та грою на ударно-шумових інструментах. Координація рухів з мовленням розвивається також за допомогою ігор з пісенним та мовним супроводом, інсценуванням казок з використанням ритмоблоків.

Як показало експериментальне навчання, вивчення особливостей психомоторики суттєво впливає на організацію та ефективність корекційного навчання при проведенні уроків ритміки.

У результаті експериментального навчання були отримані дані, які дозволяють визначити низку умов, що значно посилюють корекційну спрямованість та ефективність занять з ритміки:

1. Внесення у програму корекційно-компенсаційних засобів музично-ритмічної діяльності з опорою на збережені або менш уражені функції розумово відсталих школярів.

2. Обстеження психомоторики розумово відсталих дітей, проведення зрізу психомоторного розвитку на початку і в кінці корекційного навчання, визначення специфічних особливостей психомоторики.

3. Забезпечення індивідуально-диференційованого підходу при побудові навчально-виховного процесу, цілеспрямованої роботи з корекції порушених сторін психомоторики розумово відсталих дітей; планування, зміст і методика музично-ритмічних занять реалізуються з урахуванням специфічних особливостей психомоторики.

4. Формування компонентів психомоторики при проведенні занять з

ритміки здійснюється поетапно в такій послідовності: спочатку використовується наочний показ із словесним поясненням, потім - показ без пояснення, далі - тільки словесна інструкція; нарешті, на останньому етапі - тільки музичний супровід.

5. Раціональне використання науково обгрунтованої системи тренувальних вправ, спрямованих на розвиток психомоторики розумово відсталих дітей; забезпечення єдності і взаємозв'язку змісту, засобів і методів навчальної, позакласної і самостійної музично-ритмічної діяльності.

6. Комплексний характер музично-ритмічної діяльності учнів допоміжної школи, тісний взаємозв'язок методів та прийомів, спрямованих на розвиток свідомості дітей, емоційний відгук на музику забезпечують вирішення корекційних, оздоровчих, освітніх і виховних завдань.

Ефективність експериментально перевічених засобів і методичних прийомів, що сприяють посиленню корекційно-розвивального впливу занять ритмікою, виявилась у згладжуванні недоліків фізичного розвитку і моторно-рухових функцій, в розвитку емоційно-вольової сфери, пізнавальної активності розумово відсталих дітей при провідній ролі вищих психічних процесів.

Перспективними напрямками подальшого дослідження проблем є: визначення та експериментальне обґрунтування інших психолого-педагогічних умов, важливих як для загального, так і для інтелектуального розвитку учнів допоміжної школи; забезпечення цілісності, наступності занять ритмікою та позакласних заходів, диференційований та індивідуальний підхід до учнів, оптимістична педагогічна позиція вчителя до оцінки перспектив психомоторного розвитку учнів.

Основні положення дисертації викладено в таких публікаціях:

1. Корекція особистості аномальних школярів під час занять ритмікою. //Дефектологія. - 1999. - №3. - С.51-52.
2. Вплив музично-ритмічних занять на розвиток психомоторики розумово відсталих школярів. //Дефектологія. - 1999. - №4. - С.44-45.
3. Корекційно-розвиваючий вплив музично-ритмічних занять на розвиток психомоторики розумово відсталих школярів. //Гуманізація навчально-виховного процесу: Наук.-метод. зб. Вип..VI /За заг. ред. Легенького Г.І. та Сипаченко В.І. - Слов'янськ: ІЗМН-СДП, 1999, - С.297-301.
4. Педагогічні умови, які сприяють корекції психомоторики розумово відсталих школярів у процесі музично-ритмічної діяльності. //Дефектологія. -

2000. - №1. - С.27-30.

5. Методические рекомендации по изучению психомоторики учащихся вспомогательных школ-интернатов на основе упражнений-тестов / Г.М.Уманец. - Донецк: ОИУУ, 1991. - 12 с.

6. Методические рекомендации к примерному планированию уроков ритмики в 1-4 классах вспомогательной школы / А.Н.Белоус, В.А.Липа - К.: РУМК, 1992. - 112с.

7. Методические рекомендации по проведению уроков ритмики во вспомогательной школе / В.А.Липа. - К.: РУМК, 1993.-168с.

8. Програма "Музичне виховання та ритміка для розумово відсталих дітей дошкільного віку / О.М.Білоус. - К.: ІСДО, 1995. - 42с.

9. Програма з ритміки для 1-4 класів допоміжної школи / О.М.Білоус, В.О.Липа. - Київ: ІЗМН, 1997. - 40 с.

10. Корекційні завдання розвитку артикуляційної та дрібної моторики в молодших школярів./Г.М.Уманець.- Донецьк: Педагогічна скарбниця Донеччини, - 1998. - №1. - С.55-56.

Білоус Т.О. Корекційна спрямованість музично-ритмічних занять у допоміжній школі. - Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата педагогічних наук за спеціальністю 13.00.03 - корекційна педагогіка. Інститут дефектології АПН України, Київ, 2000.

Дисертація містить в собі результати теоретичного і експериментального дослідження закономірностей і особливостей впливу музично-ритмічних занять на розвиток психомоторики учнів молодших класів допоміжної школи.

Визначено ефективність корекційно-компенсаторних засобів музично-ритмічної діяльності в розвитку у дітей даної категорії порушених сторін психомоторики (з врахуванням їх потенційних можливостей).

Обґрунтовано необхідність перебудови структури і змісту музично-ритмічного виховання розумово відсталих дітей на трьох рівнях: створення теоретичної моделі, удосконалення програмного матеріалу, розробки методичних основ.

Ключові слова: Ритміка, рух, психомоторика, дрібна моторика, музично-ритмічна діяльність, корекційний вплив.

Belous T.A. Correctional Purposefulness of Music and Rhythmics Lessons at the Auxiliary School. - Manuscript.

Thesis for the Master's Degree in Pedagogics. Speciality 13.00.03. - Correctional Pedagogics. Institute of Defectology APS of Ukraine, Kiev, 2000.

The thesis contains the research of theoretical and experimental peculiarities and possibilities of the influence of music-rhythmic lessons on the development of psycho-motor functions of junior pupils of the auxiliary school.

The effectiveness of using the correctional compensational means or musical-rhythmical activities in the process of developing among children of the above-mentioned category the disturbed functions of psycho-motor activities, taking into account their potentialities, has been established.

The necessity to re-build the form and structure of musical-rhythmical upbringing of the mentally retarded children in three directions - the creation of a theoretical model, the perfection of the material studied, the elaboration of the basis of teaching - has been substantiated.

Key words: rhythmics, motion, psychomotorics, small motorics, musical-rhythmical activities, correctional influence.

Белоус Т.А. Коррекционная направленность музыкально-ритмических занятий во вспомогательной школе. - Рукопись.

Диссертация на соискание научной степени кандидата педагогических наук по специальности 13.00.03. - коррекционная педагогика. Институт дефектологии АПН Украины, Киев, 2000.

Диссертация содержит результаты теоретического и экспериментального исследования закономерностей и особенностей влияния музыкально-ритмических занятий на развитие психомоторики учащихся младших классов вспомогательной школы.

Определена эффективность применения коррекционно-компенсаторных средств музыкально-ритмической деятельности в развитии у детей данной категории нарушенных сторон психомоторики (с учетом их потенциальных возможностей).

Доказано, что качество и эффективность уроков ритмики зависят от многих взаимосвязанных факторов и, прежде всего, от рациональной организации и четкого построения структуры урока, выбора эффективных средств и методов коррекционного воздействия.

Обоснована необходимость перестройки структуры и содержания

3278

музыкально-ритмического воспитания умственно отсталых учащихся на трех уровнях - создание теоретической модели, совершенствование программного материала, разработка методических основ.

Подтверждена целесообразность осуществления в учебно-воспитательном процессе комплексной, научно обоснованной системы тренировочных упражнений, направленных на развитие психомоторики с одновременным развитием артикуляционной моторики, активизацию внимания, двигательной памяти.

Под влиянием разработанного содержания музыкально-ритмических занятий, применяемых средств и методов коррекционного воздействия на психомоторику наблюдались существенные изменения в развитии школьников. Полученные в результате экспериментального обучения данные свидетельствуют о существенном улучшении наиболее значимых показателей по всем компонентам психомоторики учащихся младших классов вспомогательной школы: по развитию устойчивости внимания, темпа движений, чувства ритма, мелкой моторики, двигательной координации. Основными корригирующими факторами, оказавшими влияние на результаты экспериментального обучения, являлись: движение, музыка, коллективная музыкально-ритмическая деятельность.

Выявлено, что занятия ритмикой способствуют не только развитию общей моторики, но и создают предпосылки для формирования положительных эмоций, повышения жизненного тонуса, для развития речи и речевой моторики, регуляции нервных процессов детей с ограниченными умственными и физическими возможностями.

В частности, установлено, что в процессе формирования чувства ритма у аномальных школьников значительно совершенствуются многие функции двигательного анализатора, быстрее происходит становление речи.

Эффективность экспериментально проверенных средств и методов, способствующих усилению коррекционно-компенсаторных воздействий занятий ритмикой, выявились в сглаживании недостатков физического развития и моторно-двигательных функций, в развитии эмоционально-волевой сферы, познавательной активности умственно отсталых детей при ведущей роли высших психических процессов.

Ключевые слова: ритмика, психомоторика, мелкая моторика, музыкально-ритмическая деятельность, коррекционное влияние.